ВІДГУК
офіційного опонента на рукопис дисертації
Соловей Галини Михайлівни «ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ОСНОВ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОТИЕРОЗІЙНИХ ЗАХОДІВ У ЗЕМЛЕРОБСТВІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТЬ)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами. Сьогодні виявляється значна зацікавленість до досвіду історичного минулого, напрацьованого віковою практикою раціонального природокористування, синхронізації основних етапів етногенезу й еволюції довкілля. За останні роки відбулася трансформація поглядів щодо екологічних проблем сучасності. Власне, екологічний чинник став вирішальним у визначенні тенденцій способу життя і розвитку людства.

Великої шкоди сільському господарству та навколишньому середовищу в цілому завдає ерозія ґрунтів. Внаслідок змивів та розмивів втрачається велика кількість верхнього найродючішого шару ґрунту та поживних речовин, погіршуються його властивості, що призводить до зниження урожайності культур. Раціональне використання агроландшафтів – один з пріоритетних напрямів в аграрній сфері, що обумовлює необхідність пошуку дієвих шляхів забезпечення та відповідного наукового супроводу комплексу заходів, які спрямовані на збереження і розширене відтворення родючості еродованих земель, стабілізацію екологічної ситуації, підвищення продуктивності сільськогосподарських ландшафтів. Еродовані землі мають незадовільні виробничі властивості. На змитих ґрунтах знижується урожайність провідних сільськогосподарських культур. І якщо з нею не боротись, то підростаюче покоління відчує її негативні наслідки у майбутньому. Незважаючи на значні успіхи у дослідженні та впровадженні протиерозійних заходів, проблема розповсюдження ерозії ґрунтів залишається і досі не вирішеною. Про її складність свідчать розходження у поглядах, які завжди існували й вимагали від дослідників повертатися до перегляду концептуальних положень про захист ґрунтів від ерозії та відтворення їх родючості. Нині важливого значення набуває вирішення проблеми збереження родючості земель.

Виходячи зі сказаного, дисертаційне дослідження Соловей Галини Михайлівни є дійсно актуальним. Це підтверджується проведенням його на основі тематичного плану науково-дослідницької проблематики Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової

сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової тематики «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційна робота є науковим дослідженням, виконаним особисто Г.М. Соловей, в якому розкрито авторський підхід у здійсненні цілісного історико-наукового аналізу основних тенденцій розвитку наукових основ застосування протиерозійних заходів у землеробстві Західної України у другій половині XX – на початку XXI ст.

Зміст дисертації є лаконічним та логічно побудованим за своєю структурою. Наукові положення, теоретичні та практичні висновки, викладені в дисертації, є достовірними та обґрунтованими.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях. Дисертаційна робота Соловей Галини Михайлівни характеризується науковою новизною та практичною спрямованістю. Зокрема, на увагу заслуговують такі здобутки автора: здійснено історіографічний аналіз літератури з поставленої проблеми, а також наукових напрацювань учених, починаючи з другої половини XX ст. до сьогодення, які розкривають історію запровадження протиерозійних технологій у землеробстві Західної України: запропоновано періодизацію розвитку наукових засад застосування протиерозійних заходів, яка ґрунтується на врахуванні основних соціально-економічних і технологічних чинників; залучено до наукового обігу великого обсягу невідомих і маловідомих історичних документів та архівних матеріалів, сформульовано авторське бачення еволюції наукових основ та практичного впровадження протиерозійних ґрунтозахисних технологій у землеробстві Західної України у період, визначений темою дослідження.

За темою дисертації опубліковано 18 наукових праць: 7 статей, з яких 6 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому виданні України, що включено до міжнародних наукометричних баз даних, 11 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій та читань.

Наукові праці, опубліковані автором одноосібно, присвячені окремим положенням, викладеним у дисертації.

На підставі цього можна зробити висновок, що публікації відповідають змісту дисертації. У них відображені положення та висновки, що систематизовані у представленій роботі.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Дисертація складається зі вступу, аналізу історіографії проблеми, характеристики джерельної бази та теоретико-методологічних засад дослідження, викладення результатів власних досліджень, висновків, 11 додатків, списку використаних джерел, що містить 362 найменування. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінок, обсяг основного тексту наведено на 187 сторінках.

У вступі дисертанткою розкрито актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, встановлено хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі «*Стан наукового опрацювання, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження*» здійснено історіографічний аналіз наукових праць за темою дисертаційної роботи, охарактеризовано її джерельну базу та обґрунтовано методологію дослідницького пошуку.

У підрозділі дисертанткою відображено процес формування наукового дискурсу з проблематики застосування протиерозійних заходів у землеробстві Західної України у другій половині XX – на початку XXI ст., що сприяло відображенню еволюції наукової думки та з'ясуванню окремих завдань, які потребують подальших поглиблених розвідок. У зв'язку з розробленням наукових підходів, історичні праці з проблеми дослідження традиційно розподілено за хронологічним принципом на дві групи – радянського періоду і часів незалежності України. За предметно-тематичним принципом історіографічні напрацювання умовно поділені на кілька груп, основні з яких відтворюють становлення і розвиток вітчизняної галузевої науки та освіти, історію науки та дослідної справи з протиерозійного землеробства, еволюцію окремих наукових напрямів, теорій, концепцій і наукових технологій щодо боротьби з ерозійними процесами.

Дослідження за зазначеною темою ґрунтується на джерельній базі, яка включає опубліковані і неопубліковані документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Наукових архівів Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН, ННЦ «Інститут землеробства

НААН», ННСГБ НААН. Соловей Г.М. використано 96 справ 23 описів 14 фондів 5 архівів України, у тому числі впроваджено до наукового обігу 23 раніше не відомі архівні документи, а також низку маловідомих матеріалів періодичних видань, які сприяли формулюванню висновків і об'єктивному оцінюванню творчого внеску вчених у розвиток наукових основ протиерозійних заходів у землеробстві Західної України.

Таким чином, використання різноманітних груп джерел, здійснення їх порівняльного аналізу та узагальнення забезпечили визначення закономірностей та особливостей удосконалення протиерозійних технологій у контексті ґрунтово-кліматичних і соціально-економічних умов Західної України.

Соловей Галиною Михайлівною, надано детальну характеристику віднайдених джерел. Їх значна кількість свідчить про проведення багаторічного та глибокого дослідження.

У другому розділі *«Наукове підґрунтя еволюції протиерозійних заходів у Західному регіоні УРСР»* Галиною Михайлівною охарактеризовано тенденції зародження і становлення наукової думки про застосування заходів боротьби з ерозією ґрунту; на основі аналізу архівних документів і матеріалів обґрунтовано ефективність та проблематику використання ґрунтозахисних технологій в умовах інтенсифікації; узагальнено основні наукові напрями та здобутки, визначальні для кожного з виділених періодів.

Виявлено, що для західних областей УРСР вчені В.Н. Дунаєвський, В.О. Пастушенко (Український НДІ землеробства), О.Л. Кривий, І.Я. Ремезюк (Тернопільська ДОСГДС), П.Г. Голобородько, І.А. Горн (Чернівецька ДОСГДС) С.В. Бединкова, В.В. Вітенко, М.А. Голубець, А.І. Гуменюк (НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР), Г.М. Балецька, Б.Д. Василина (зональна Гірсько-Карпатська СГДС) опрацювали ефективні науково обґрунтовані ґрунтозахисні протиерозійні заходи, а саме: обробіток ґрунту і сівба культур упоперек схилів, контурна оранка, поглиблення орного шару, лункування, переривчасте борознування, щілювання, впровадження ґрунтозахисних сівозмін, смугового розміщення культур, залуження крутих схилів; вирощування полезахисних та водорегулювальних лісових смуг, заліснення ярів, балок, пісків, водойм, будівництво терас і протиерозійних гідротехнічних споруд. Для гірських та передгірних районів Карпат, де поширене перезволоження ґрунтів, встановлено забезпечення регулювання поверхневого стоку з залуженням водотоків, будівництво протиселевих та інших гідротехнічних споруд, терасування, застосування контурної оранки, смугового розміщення культур у ґрунтозахисних сівозмінах, заліснення схилів,

здійснення заходів з регулювання випасу худоби тощо.

Дисертанткою доведено, що незважаючи на прийняття низки урядових постанов, у господарствах західних областей УРСР відбувалось формальне ставлення до впровадження ґрунтозахисних технологій, через нестачу фінансування застосовували недосконалу техніку, що призводило до зниження родючості ґрунтів. Зазначені негативні тенденції намагалися компенсувати безсистемним використанням високих норм мінеральних добрив, розорюванням схилів, що зумовило негативні екологічні наслідки. Водночас, застосування науково обґрунтованих протиерозійних заходів сприяло збільшенню валових зборів сільськогосподарської продукції завдяки підвищенню урожайності культур, хоча і за деякого розширення їх посівних площ.

У третьому розділі *«Розвиток наукових основ протиерозійного землеробства у Західній Україні»* дисертанткою з'ясовано, вплив на розроблення та впровадження ґрунтозахисних заходів суспільно-політичних і технологічних чинників, розкрито особливості й тенденції еволюції галузевого наукового знання.

Вченими науково-дослідних установ розроблено методологічні принципи та алгоритми оптимізації співвідношення і просторового розподілу сільськогосподарських угідь на державному й регіональному рівнях просторової деталізації. З урахуванням прогнозів науковцями розраховано потенційну структуру посівних площ та визначено коефіцієнти ерозійної небезпеки сільськогосподарських культур.

Соловей Г.М. встановлено, що одним з основних протиерозійних заходів у Західній Україні є застосування ґрунтозахисної оптимізації структури сільськогосподарських угідь, а також впровадження науково обґрунтованих ґрунтозахисних сівозмін з використанням післяжнивних, післяукісних та підсівних проміжних культур, змішаних посівів та сидератів; контурної сівби культур на схилах, проектування та використання буферних смуг, смугового розміщення культур; суцільного залуження ділянок; застосування післяжнивного мульчування та залишення на поверхні ґрунту рослинних решток; протиерозійного обробітку ґрунту упоперек схилу та вздовж горизонталей; обробітку із зберіганням стерні, борознування, лункування, щілювання; агрофізичних та агрохімічних заходів підвищення родючості ґрунтів і захисту їх від ерозії. З практичним застосуванням ґрунтозахисної оптимізації структури сільськогосподарських угідь упродовж 1990–2017 рр. значно збільшився валовий збір сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств Західної України завдяки підвищенню урожайності

зернових і зернобобових культур та деякого розширення посівних площ ярого ячменю і кукурудзи.

У четвертому розділі «*Роль галузевої академічної науки у розвитку протиерозійних технологій Західної України*» на основі аналізу архівних документів і матеріалів Галиною Михайлівною визначено закономірності та специфіку діяльності галузевих науково-дослідних інституцій, їх внесок у розроблення й удосконалення інноваційних ґрунтозахисних заходів для різних ґрунтово-кліматичних умов Західної України; з'ясовано роль галузевої академічної науки у підвищенні ефективності розроблення теоретико-методологічних основ протиерозійного землеробства та практичного їх упровадження. Дисертанткою з'ясовано, що для розвитку ґрунтозахисних та протиерозійних технологій у землеробстві Західної України дослідження виконували науково-дослідні установи системи НААН: ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського», «Інститут землеробства НААН»; Інститути агроекології і природокористування, сільського господарства Карпатського регіону, сільського господарства Полісся, сільського господарства Західного Полісся; Буковинська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Прикарпатська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька державні сільськогосподарські дослідні станції. Вченими визначено дію науково обґрунтованих природоохоронних систем у різних ґрунтово-кліматичних умовах Західного Лісостепу та Полісся, Передкарпаття і гірських районів Карпат.

Роблячи висновок про основний зміст дисертаційної роботи, варто відмітити як позитивне, що у тексті наявне критичне осмислення та висновки при подачі кожного тематичного матеріалу. Робота виконана на достатньому науково-методичному рівні. Мета, завдання, об'єкт і предмет чітко визначені. Розділи дисертації логічно пов'язані між собою, що свідчить про комплексний підхід до розв'язання поставленої проблеми. Загальні висновки достатньою мірою відображають зміст роботи.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Надаючи позитивну оцінку науковому дослідженню Соловей Галині Михайлівні, за доцільне вважаємо висловити деякі зауваження та побажання:

1. Висновки до розділу 2 в дисертації недостатньо відображають узагальнення матеріалу, який представлений у даному розділі;

2. В основних висновках до дисертації у п'ятому положенні розкриваються наслідки інтенсифікації використання земель, але варто було б

конкретизувати ефективність і проблематику використання ґрунтозахисного землеробства в умовах інтенсифікації, як зазначено в п'ятому завданні ;

3. В основних висновках до дисертації в шостому положенні варто було і конкретизувати напрями та результати досліджень учених вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ як заявлено у шостому завданні;

4. При зазначенні наукових ступенів учених («кандидат наук», «доктор наук») бажано було б вказувати галузь знань.

Проте вищенаведені зауваження й побажання не зменшують наукової новизни та практичного значення здійсненого дисертаційного дослідження.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України.

Дисертація Г.М. Соловей є самостійною, цілісною і завершеною науковою працею, виконаною на актуальну тему. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання – здійснення цілісного історико-наукового аналізу основних тенденцій розвитку наукових основ застосування протиерозійних заходів у землеробстві Західної України у другій половині XX – на початку XXI ст.

Виклад матеріалу в дисертаційній роботі послідовний і логічний. Дисертація написана автором грамотно, висновки науково обґрунтовані.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота «Еволюція наукових основ застосування протиерозійних заходів у землеробстві Західної України (друга половина XX – початок XXI століть)» відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки, передбаченим пунктами 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними Кабінетом Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 року), а її авторка, Соловей Галина Михайлівна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
доцент кафедри географії, екології
і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
кандидат історичних наук Ковальська К.В.

ПІДПИС
Засвідчую
Нач. В